

Отже, проведені дослідження показали, що при синтезі двомасових САК без використання і з використанням спостерігачів, нехтування дією дисипативних сил в об'єкті з пружним зв'язком призводить до невідповідності реальних динамічних показників вихідної координати регулювання очікуваним. Тому при синтезі САК координатами таких об'єктів слід враховувати дію внутрішнього і зовнішнього тертя в елементах кінематичної схеми.

УДК 621.313.3

О.В. Макаруч

Національний університет "Львівська політехніка", кафедра ЕМА

МЕТОД РОЗРАХУНКУ ПОПЕРЕЧНИХ КОЛИВАНЬ ВАЛА, ЩО ОБЕРТАЄТЬСЯ

© Макаруч О.В., 2002

Описується математичне формулювання та метод розв'язування задачі розрахунку поперечних коливань пружного вала, що обертається на двох нерухомих опорах і має нерівномірно розподілені по довжині масу та жорсткість.

The mathematical formulation and the method of solution of task of transversal oscillations calculation of the elastic shaft rotating on two motionless support and having nonuniformly distributed along on length a mass and rigidity are described.

При проектуванні електричних машин, у яких співвідношення довжини активної частини до діаметра розточки статора перевищує три, виникає необхідність у проведенні специфічного механічного розрахунку вала з метою визначення максимально можливого його прогину, під час обертання з номінальною швидкістю, розрахунку так званих критичних швидкостей обертання та оцінки вібраційної надійності машини загалом. Ця задача стає особливо актуальною при проектуванні потужних турбогенераторів.

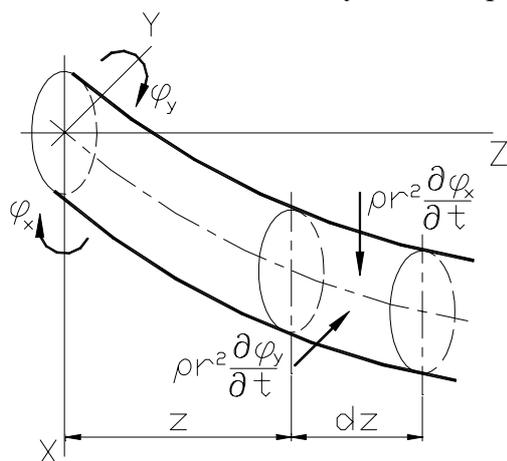

Рис. 1. До виводу рівняння (1)–(4)

У роботах, присвячених розв'язанню цієї задачі, пропонують аналітичні розв'язки диференціальних рівнянь, що описують динаміку обертових валів й часто не враховують всіх основних чинників, які впливають на поведінку таких об'єктів, а саме: як правило, нерівномірний розподіл маси вала вздовж його осі обертання та різну жорсткість вала в напрямках головних осей інерції (нерівномірний вал).

Пропонується математична модель для розрахунку поперечних коливань вала, що обертається, яка враховує вищезгадані чинники у їх взаємозв'язку.

Об'єктом дослідження є горизонтальний пружний вал, закріплений на двох нерухомих опорах, із довільно розподіленою по його довжині масою та різними моментами інерції перерізів у напрямках головних осей.

Заданою системою координат XYZ такою, яка зображена на рис. 1.

Вважатимемо, що вал обертається із заданою швидкістю ω та знаходиться під дією таких зовнішніх сил: сили ваги, розподіленої вздовж осі Z , та відцентрової сили, зумовленої ексцентриситетом центра мас.

Виділимо елемент вала довжиною dz . Тоді, кутові зміщення торцевих поверхонь елемента визначатимуться як

$$\varphi_x = -\frac{\partial y}{\partial z}; \quad \varphi_y = \frac{\partial x}{\partial z}, \quad (1)$$

де x, y – координати геометричного центра перерізу вала на віддалі z .

Проекції на осі X, Y кутових швидкостей та прискорень елемента записуються як

$$\omega_x = \frac{\partial \varphi_x}{\partial t}; \quad \omega_y = \frac{\partial \varphi_y}{\partial t}; \quad (2)$$

$$\varepsilon_x = \frac{\partial \omega_x}{\partial t}; \quad \varepsilon_y = \frac{\partial \omega_y}{\partial t}. \quad (3)$$

Моменти сил інерції елемента довжиною dz [1]

$$\begin{aligned} M_{ix} &= -\rho[z]r^2\varepsilon_x dz - 2\rho[z]r^2\omega\omega_y dz = \rho r^2(-\varepsilon_x - 2\omega\omega_y) dz; \\ M_{iy} &= -\rho[z]r^2\varepsilon_y dz + 2\rho[z]r^2\omega\omega_x dz = \rho r^2(-\varepsilon_y + 2\omega\omega_x) dz, \end{aligned} \quad (4)$$

де $\rho = \rho[z]$ – функція розподілу маси вала, по його довжині (маса вала $m = \int_0^l \rho dz$; де l – його довжина); r – радіус інерції; ρr^2 – масовий момент інерції елемента вала відносно осі обертання; ω – кутова швидкість обертання вала.

Згинальні моменти пружних сил, враховуючи (1) визначаються як [2]

$$\begin{aligned} M_x &= E \left(I_x \frac{\partial \varphi_x}{\partial z} + I_{xy} \frac{\partial \varphi_y}{\partial z} \right) = E \left(-I_x \frac{\partial^2 y}{\partial z^2} + I_{xy} \frac{\partial^2 x}{\partial z^2} \right); \\ M_y &= E \left(I_{xy} \frac{\partial \varphi_x}{\partial z} + I_y \frac{\partial \varphi_y}{\partial z} \right) = E \left(-I_{xy} \frac{\partial^2 y}{\partial z^2} + I_y \frac{\partial^2 x}{\partial z^2} \right); \end{aligned} \quad (5)$$

де I_x, I_y, I_{xy} – моменти інерції відносно осей i відцентровий момент інерції. Вони залежать від кута повороту вала θ у нерухомій системі координат XYZ визначаються через моменти інерції перерізів відносно головних осей I_1, I_2

$$\begin{aligned} I_x &= \frac{1}{2}(I_1 + I_2) + \frac{1}{2}(I_1 - I_2)\cos(2\omega t); \\ I_y &= \frac{1}{2}(I_1 + I_2) - \frac{1}{2}(I_1 - I_2)\cos(2\omega t); \\ I_{xy} &= -\frac{1}{2}(I_1 - I_2)\sin(2\omega t). \end{aligned} \quad (6)$$

Для ротора турбогенератора можна вважати, що одна з головних осей проходить через вісь великого зубця, а друга – збігається з магнітною нейтраллю.

Вирази (5), враховуючи (6), перетворюються до вигляду

$$\begin{aligned} M_x &= -EI \left\{ A \sin(2\omega t) \frac{\partial^2 x}{\partial z^2} + (1 + A \cos(2\omega t)) \frac{\partial^2 y}{\partial z^2} \right\} \\ M_y &= EI \left\{ (1 - A \cos(2\omega t)) \frac{\partial^2 x}{\partial z^2} + A \sin(2\omega t) \frac{\partial^2 y}{\partial z^2} \right\} \end{aligned} \quad (7)$$

де E – модуль пружності; $I[z] = \frac{1}{2}(I_1 + I_2)$ – середній момент інерції перерізу вала;

$A[z] = \frac{I_1 - I_2}{I_1 + I_2}$ відношення, яке дорівнює нулю для валів циліндричної форми.

Зважаючи на умову рівноваги моментів, нехтуючи складовими другого порядку малості, отримуємо (рис. 2, а, б)

$$-\frac{\partial M_y}{\partial z} + \frac{M_{iy}}{dz} + Q_x = 0; \quad -\frac{\partial M_x}{\partial z} + \frac{M_{ix}}{dz} + Q_y = 0, \quad (8)$$

де Q_x, Q_y – проекції на осі перерізаючої сили.

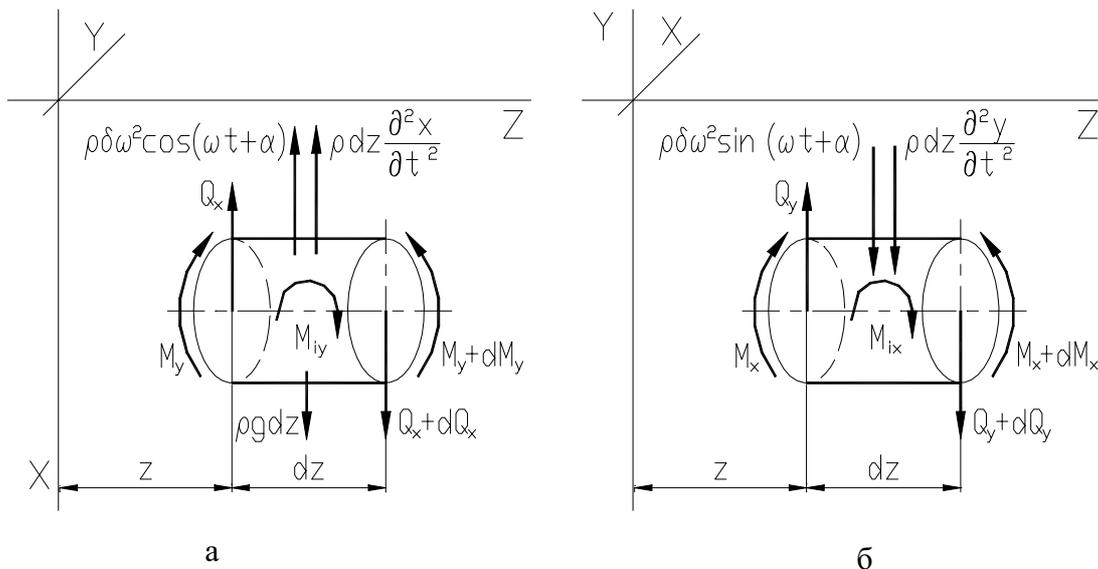

Рис. 2. До виводу рівнянь (8)–(10)

З умови рівноваги сил

$$\frac{\partial Q_x}{\partial z} + \rho g - \rho \delta \omega^2 \cos(\omega t + \alpha) - \rho \frac{\partial V_x}{\partial t} = 0; \quad \frac{\partial Q_y}{\partial z} + \rho \delta \omega^2 \sin(\omega t + \alpha) + \rho \frac{\partial V_y}{\partial t} = 0, \quad (9)$$

де V_x, V_y – проекції лінійної швидкості руху центра вала; $\rho \frac{\partial \bar{V}}{\partial t}$, ρg – сили інерції та ваги на одиницю довжини вала; $\rho \delta \omega^2$ – амплітуда відцентрової сили, зумовленої ексцентриситетом центра мас $\delta[z]$; $\alpha[z]$ – кут між вектором небалансу й однією з головних осей інерції вала.

Підставивши (4) у (8)

$$-\frac{\partial M_y}{\partial z} + \rho r^2 (-\varepsilon_y + 2\omega \omega_x) + Q_x = 0; \quad -\frac{\partial M_x}{\partial z} + \rho r^2 (-\varepsilon_x - 2\omega \omega_y) + Q_y = 0 \quad (10)$$

та доповнивши (10) виразами (1)–(3), (7), (9) й формулами для визначення лінійної швидкості

$$V_x = \frac{\partial x}{\partial t}; \quad V_y = \frac{\partial y}{\partial t}, \quad (11)$$

отримуємо систему диференціальних рівнянь у частинних похідних, яка складається з 14 рівнянь і містить стільки ж невідомих x , y , φ_x , φ_y , ω_x , ω_y , ε_x , ε_y , V_x , V_y , M_x , M_y , Q_x , Q_y .

Крайову умову сформулюємо на підставі фізичних міркувань. Обидва кінці вала знаходяться в шарнірно-нерухомих опорах типу підшипників ковзання, отже, сумістивши початок системи координат з одним із кінців вала, одержимо

$$x|_{z=0} = x|_{z=1} = 0; \quad y|_{z=0} = y|_{z=1} = 0. \quad (12)$$

На кінцях вала згинальний момент дорівнює нулю, тобто

$$\left. \frac{\partial^2 x}{\partial z^2} \right|_{z=0} = \left. \frac{\partial^2 x}{\partial z^2} \right|_{z=1} = 0; \quad \left. \frac{\partial^2 y}{\partial z^2} \right|_{z=0} = \left. \frac{\partial^2 y}{\partial z^2} \right|_{z=1} = 0, \quad (13)$$

або

$$M_x|_{z=0} = M_x|_{z=1} = 0; \quad M_y|_{z=0} = M_y|_{z=1} = 0. \quad (13a)$$

Отже, система диференціальних рівнянь (1)–(3), (7), (9)–(11) разом із крайовою умовою (12), (13) становить одновимірну крайову задачу, яка описує просторову форму осі пружного вала, що обертається, й враховує довільні розподіл маси та форму вала вздовж цієї осі, а також можливий ексцентриситет центра мас вала.

Хоча крайова задача й лінійна, але її аналітичний розв'язок достатньо складний і його не можна безпосередньо використати для розв'язання інженерних задач, наприклад, визначення критичних швидкостей обертання. З іншого боку, систему рівнянь можна доповнити складовими, що враховують важливі, але другорядні чинники, які за своєю природою є нелінійними (реакція масляного шару в підшипниках ковзання, радіальна сила електромагнітного притягання, яка є нелінійною функцією проміжку між статором і ротором, зовнішнє та внутрішнє тертя тощо). У такому випадку крайова задача стає нелінійною і не матиме аналітичного розв'язку. Тому перевагу надано числовим методам розв'язування таких задач.

Для алгебризації похідних за просторовою координатою обрано метод колокації, в якому похідна m -го порядку деякої функції ζ замінюється її дискретним алгебричним аналогом на множині вузлів сітки, умовно накладеної на об'єкт, за формулою [3]

$$\frac{\partial^m \zeta}{\partial z^m} = TD^m T^{-1} \bar{\zeta} = \Gamma^m \bar{\zeta},$$

де T – матриця Тейлора; D^m – матриця диференціювання рядка Тейлора m -го порядку; $\bar{\zeta}$ – стовпець дискрет; Γ^m – дискретний аналог диференціального оператора m -го порядку.

Для одновимірних задач застосування методу колокації порівняно з іншими методами, наприклад сітковим, вимагає меншої дискретизації об'єкта для досягнення заданої точності розв'язку.

Для алгебризації похідних за часом використано неявний метод формул диференціювання назад (ФДН) g -го порядку

$$\left. \frac{\partial \zeta}{\partial t} \right|_{t=t_k} = a_0 \zeta_k + \sum_{i=1}^g a_i \zeta_{k-i},$$

де ζ_k – шукане значення функції на k -му кроці інтегрування за t ; ζ_{k-i} – відомі з попередніх кроків інтегрування значення функції ζ ; $a_0, \dots, a_g$ – коефіцієнти ФДН.

Після нескладних математичних перетворень, на k -му кроці інтегрування за часом необхідно розв'язати лінійну систему алгебричних рівнянь (САР) відносно невідомих значень x_k, y_k . У векторній формі вона має вигляд

$$\begin{aligned} \left(\text{H}\Gamma^2 \text{HK}_3 \Gamma^2 + r^2 a_0^2 \text{H}\Gamma \rho_m \Gamma - \rho_m a_0^2 \right) \bar{x}_k + \left(\text{H}\Gamma^2 \text{HK}_1 \Gamma^2 + 2r^2 a_0 \omega \text{H}\Gamma \rho_m \Gamma \right) \bar{y}_k &= \text{H}\bar{F}_x - \bar{K}_x; \\ \left(\text{H}\Gamma^2 \text{HK}_1 \Gamma^2 + 2r^2 a_0 \omega \text{H}\Gamma \rho_m \Gamma \right) \bar{x}_k + \left(\text{H}\Gamma^2 \text{HK}_2 \Gamma^2 - r^2 a_0^2 \text{H}\Gamma \rho_m \Gamma + \rho_m a_0^2 \right) \bar{y}_k &= \text{H}\bar{F}_y - \bar{K}_y, \end{aligned} \quad (14)$$

де

$$\begin{aligned} \text{H} &= \text{diag}(0, 1, \dots, 1, 0); & \rho_m &= \text{diag}(\rho_0, \dots, \rho_N); \\ \text{K}_1 &= \text{diag}(-EI_0 A_0 \sin(2\omega t), \dots, -EI_N A_N \sin(2\omega t)); \\ \text{K}_2 &= \text{diag}(-EI_0 (1 + A_0 \cos(2\omega t)), \dots, -EI_N (1 + A_N \cos(2\omega t))); \\ \text{K}_3 &= \text{diag}(EI_0 (1 - A_0 \cos(2\omega t)), \dots, EI_N (1 - A_N \cos(2\omega t))) \end{aligned} \quad (15)$$

– діагональні матриці розміру $(N+1)$; $(N+1)$ – кількість вузлів одновимірної сітки, накладеної на вісь Z (кількість вузлів колокації);

$$\begin{aligned} \bar{F}_x &= \left\| -g\rho_0 + \rho_0 \delta_0 \omega^2 \cos(\omega t + \alpha_0) \dots - g\rho_N + \rho_N \delta_N \omega^2 \cos(\omega t + \alpha_N) \right\|_*; \\ \bar{F}_y &= \left\| -\rho_0 \delta_0 \omega^2 \sin(\omega t + \alpha_0) \dots - \rho_N \delta_N \omega^2 \sin(\omega t + \alpha_N) \right\|_*; \\ \bar{K}_x &= r^2 \text{H}\Gamma \rho_m \left(a_0 \sum_{i=1}^g a_i \bar{\varphi}_{y,k-i} - 2\omega \sum_{i=1}^g a_i \bar{\varphi}_{x,k-i} + \sum_{i=1}^g a_i \bar{\omega}_{y,k-i} \right) - a_0 \text{H}\rho_m \sum_{i=1}^g a_i \bar{x}_{k-i} - \\ &- \text{H}\rho_m \sum_{i=1}^g a_i \bar{v}_{x,k-i}; \\ \bar{K}_y &= r^2 \text{H}\Gamma \rho_m \left(a_0 \sum_{i=1}^g a_i \bar{\varphi}_{x,k-i} + 2\omega \sum_{i=1}^g a_i \bar{\varphi}_{y,k-i} + \sum_{i=1}^g a_i \bar{\omega}_{x,k-i} \right) + a_0 \text{H}\rho_m \sum_{i=1}^g a_i \bar{y}_{k-i} + \\ &+ \text{H}\rho_m \sum_{i=1}^g a_i \bar{v}_{y,k-i} \end{aligned} \quad (16)$$

– вектори-стовпці розміру $(N+1)$.

Використовуючи комп'ютерну реалізацію запропонованої моделі, здійснено розрахунок першої критичної швидкості для валів чотирьох типів:

1. Вал з рівномірно розподіленою масою й однаковими моментами інерції по головних осях

$$\rho^{(1)} = 750,4 \frac{\text{кг}}{\text{М}}; \quad I_1^{(1)} = I_2^{(1)} = 7,366 \cdot 10^{-4} \text{ М}^4.$$

Тут і надалі верхній індекс у дужках означає номер математичного експерименту.

2. Вал із рівномірно розподіленою масою і різними моментами інерції по головних осях

$$\rho^{(2)} = \rho^{(1)}; \quad I_1^{(2)} = 1,5I_1^{(1)}; \quad I_2^{(2)} = 0,5I_2^{(1)}.$$

3. Вал з нерівномірно розподіленою масою й однаковими моментами інерції по головних осях

$$\rho^{(3)}[z] = -93,73z^2 + 468,6z + 359,9; \text{ причому } \int_0^l \rho^{(3)} dz = \rho^{(1)}l; \quad I_1^{(3)}[z] = I_2^{(3)}[z] = \frac{(\rho^{(3)}[z])^2}{4\pi\gamma},$$

де γ – густина матеріалу, з якого виготовлено вал;

4. Вал із нерівномірно розподіленою масою і різними моментами інерції по головних осях

$$\rho^{(4)} = \rho^{(3)}; \quad I_1^{(4)}[z] = 1,5I_1^{(3)}[z]; \quad I_2^{(4)}[z] = 0,5I_2^{(3)}[z].$$

У всіх чотирьох випадках довжина вала становить 5 м, радіус інерції – 0,1237 м, модуль пружності – $2 \cdot 10^{11}$ Па, ексцентриситет центра мас не залежить від Z і становить 1 мм, швидкість обертання змінювалась в діапазоні $0 \leq \omega \leq 300$ рад/с.

Залежності максимального прогину $R = \sqrt{x^2 + y^2}$ від кутової швидкості ω для випадків 1 і 2 зображені на рис. 3, а для випадків 3 і 4 – рис. 4.

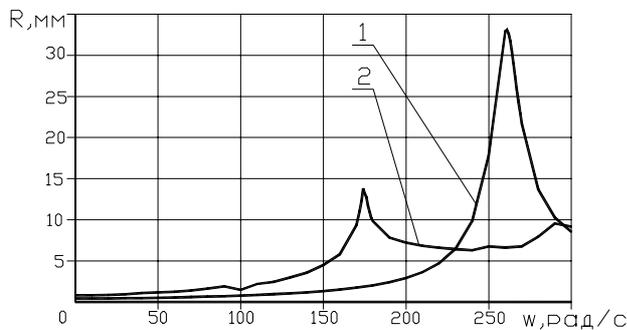

Рис. 3. Залежності $R(\omega)$

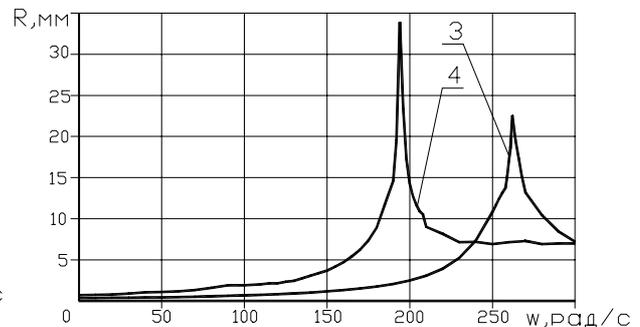

Рис. 4. Залежності $R(\omega)$

Годографи вектора $\bar{R}$ при швидкостях, близьких до критичних, зображені на рис. 5, 6. У 1-му та 2-му випадках $\omega = 170$ рад/с, у 3-му – $\omega = 260$ рад/с, у 4-му – $\omega = 190$ рад/с.

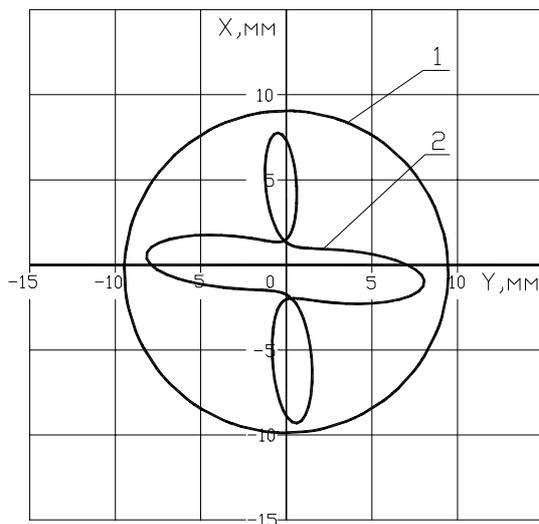

Рис. 5. Годографи вектора R

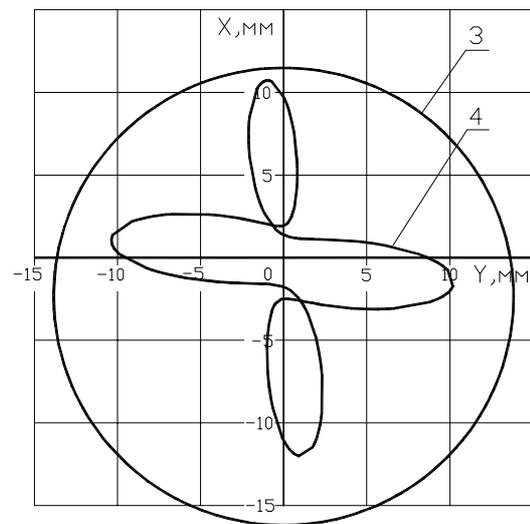

Рис. 6. Годографи вектора R

Аналізуючи отримані залежності, можна помітити, що характер зміни величини прогину і критична швидкість залежать від жорсткості вала та розподілу його маси по довжині.

Висновки

1. Результати моделювання не суперечать фізичній сутності явищ, що відбуваються в реальному об'єкті й підтверджують адекватність математичної моделі та можливість її застосування для розв'язування інженерних задач, пов'язаних з розрахунками динамічних показників валів: прогинів, розподілів згинальних моментів та перерізаючих зусиль по довжині вала, критичних швидкостей тощо.

2. Застосування методу колокації для алгебризації частинних похідних в одновимірних крайових задачах є цілком виправданим і дозволяє досягнути заданої точності розв'язку, виконавши меншу кількість арифметичних операцій, ніж при використанні інших методів. Оптимальна кількість вузлів колокації для даної задачі становить 8–10.

3. Запропонована модель може бути інтегрована в модель відповідної електричної машини. Це дозволить врахувати зовнішні сили електромагнітного походження, які діють на вал.

1. Тондл. А. Динамика роторов турбогенераторов. – Л., 1971, – 388 с. 2. Титов В.В., Хуторецкий Г.М., Загородная Г.А. и др. Турбогенераторы. Расчет и конструкция. Энергия. – Л., 1967. – 894 с. 3. Фильц Р.В. Дискретные аналоги дифференциальных операторов и их применение в задачах электромеханики // Изв. вузов. Электромеханика. – 1990. – № 3. – С. 5–16.

УДК 621.372

В.С. Маляр, А.В. Маляр

Національний університет “Львівська політехніка”, кафедри ЕАП, ТЗЕ

РОЗРАХУНОК ТА АНАЛІЗ СТАЦІОНАРНИХ РЕЖИМІВ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНИХ ПРИСТРОЇВ З ФЕРОРЕЗОНАНСНИМИ КОНТУРАМИ

© Маляр В.С., Маляр А.В., 2002

Розглянуто особливості застосування диференціального сплайн-методу до розрахунку періодичних процесів в електротехнічних пристроях з ферорезонансними контурами та аналізу асимптотичної стійкості нелінійних періодичних режимів.

Peculiarities of application of the differential spline-method for calculating periodic processes in electrotechnical devices with ferroresonant circuits and for analyzing asymptotic stability of periodic modes have been considered.

До складу багатьох електротехнічних пристроїв входять нелінійні індуктивні елементи та конденсатори, що зумовлює появу ферорезонансних явищ. Стаціонарні режими роботи таких пристроїв є періодичні й характеризуються не тільки несинусоїдністю кривих струмів та напруг, але й неоднозначністю. Розв'язувати задачу пошуку періодичного процесу шляхом розрахунку перехідного процесу до його усталення неефективно з багатьох міркувань. Крім того, такий підхід до розв'язання задачі розрахунку періодичного режиму може дати вичерпну інформацію про властивості конкретного об'єкта лише у випадку